

UNESCO PASAULIO PAVELDO OBJEKTŲ VALDYMAS IR SAUGOJIMAS

2024 m. gruodžio 18 d.

Nr. VRE-5

SANTRAUKA

Vertinimo svarba

UNESCO pasaulio paveldo misija – skatinti šalis pasirašyti Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją, nustatyti vietas, kurios turėtų būti įrašytos į Pasaulio paveldo sąrašą, parengti jų valdymo planus ir apsaugos būklės stebėsenos sistemas, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą ir vietos gyventojų dalyvavimą, remti valstybių visuomenės informavimo veiklą, teikti pagalbą objektams, kuriems gresia pavojus¹. Kultūros ir gamtos paveldas – kiekvienos tautos ir visos žmonijos neįkainojama vertybė, atskleidžianti jos tapatumą. Vertybės, įrašytos į sąrašą, yra išskirtinės visuotinės vertės ir priklauso visoms pasaulio tautoms, nepriklausomai nuo teritorijos, kurioje jos yra².

Lietuva pirmoji iš valstybingumą atkūrusių Baltijos valstybių³ 1992 m. prisijungė prie konvencijos⁴ ir įsipareigojo užtikrinti savo teritorijoje esančio kultūros ir gamtos paveldo nustatymą, apsaugą, išsaugojimą, pristatymą ir perdavimą ateities kartoms⁵. Į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą įtraukti 5 Lietuvos objektai: Vilniaus istorinis centras (1994 m.), Kuršių nerija (2000 m.), Kernavės archeologinė vietovė (2004 m.), Struvės geodezinis lankas (2005 m.) ir Modernistinis Kaunas: Optimizmo architektūra, 1919–1939 (2023 m.).

¹ UNESCO pasaulio paveldo centro informacija, prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/about>, žiūrėta 2024-11-20.

² Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos informacija, prieiga per internetą: <https://www.unesco.lt/kultura/pasaulio-paveldas>, žiūrėta 2024-11-20.

³ Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos informacija, prieiga per internetą: <https://www.unesco.lt/apie/unesco-ir-lietuva/pasaulio-paveldas-lietuvoje>, žiūrėta 2024-11-20.

⁴ Priimta 1972-10-16 UNESCO Generalinės konferencijos septynioliktojoje sesijoje Paryžiuje.

⁵ Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija, 4 str.

Sąrašė iš viso yra 1 223 vertybės 168 pasaulio šalyse⁶. Italija turi daugiausiai vertybių – 60⁶. Iš sąrašo buvo išbrauktos 3 vertybės⁷, nes neišsaugojo išskirtinės visuotinės vertės: 2007 m. Arabijos Oriksų šventovė (Omanas), 2009 m. Drezdeno Elbės slėnis (Vokietija), 2021 m. Liverpulis (Jungtinė Karalystė). Paveldo, kuriam gresia pavojus, sąrašė – 56 vertybės⁸.

Vertinimo tikslas ir apimtis

Vertinimo tikslas – pateikti susistemintą informaciją apie Lietuvos UNESCO pasaulio paveldo objektų valdymą, stebėseną ir naudą šaliai.

Pagrindiniai vertinimo klausimai:

- ✓ ar Lietuvos objektams suteiktas UNESCO pasaulio paveldo statusas kuria pridėtinę vertę;
- ✓ ar patvirtinta UNESCO pasaulio paveldo objektų valdymo sistema;
- ✓ ar vykdoma UNESCO pasaulio paveldo objektų stebėseną.
- ✓ Vertinimo subjektai – Kultūros ir Aplinkos ministerijos, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos ir Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos.
- ✓ Vertinome ministerijų ir kitų įstaigų pateiktą ir viešai prieinamą informaciją, UNESCO Pasaulio paveldo komiteto informaciją. Esame dėkingi už susitikimų metu pateiktas ekspertines įžvalgas, nuomonę ir informaciją: buvusiam nepaprastajam ir įgaliotajam ambasadoriui LR nuolatinėje atstovybėje prie UNESCO, Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato, Valstybinės kultūros paveldo komisijos, Ekonomikos ir inovacijų ministerijos, VŠĮ „Keliau Lietuvoje“, Užsienio reikalų ministerijos, Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direktcijos, ICOMOS Lietuva, Neringos ir Vilniaus miesto savivaldybių atstovams, vertybių vietos valdytojams: VŠĮ Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūrai, Kuršių nerijos nacionalinio parko direktcijai, Kernavės valstybinio kultūrinio rezervato direktcijai, Kauno miesto savivaldybės administracijai.

Vertinamas 2021–2023 m. laikotarpis. Siekdami įvertinti pokyčius, naudojome ankstesnių ir 2024 m. duomenis.

Vertinimo apimtis ir taikyti metodai aprašyti 2 priede „Vertinimo apimtis ir metodai“ (47 psl.).

⁶ Pasaulio paveldo sąrašas. UNESCO pasaulio paveldo centro informacija, prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/>, žiūrėta 2024-10-30.

⁷ UNESCO pasaulio paveldo centro informacija, prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/stat/#s2>, žiūrėta 2024-11-20.

⁸ UNESCO pasaulio paveldo centro informacija, prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/?&delisted=1>, <https://whc.unesco.org/en/news/362/>, <https://whc.unesco.org/en/news/522/>, <https://whc.unesco.org/en/news/2314/>, žiūrėta 2024-11-20.

⁹ UNESCO pasaulio paveldo centro informacija, prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/en/list/?&danger=1>, žiūrėta 2024-11-20.

Pagrindiniai vertinimo rezultatai

Lietuvos vertybėms suteikto UNESCO pasaulio paveldo statuso nauda šaliai nėra įvertinta, 4 iš 5 vertybių valdymo sistema dar nėra patvirtinta, stebėseną neatskleidžia vertybių išskirtinės visuotinės vertės būklės.

UNESCO pasaulio paveldo statuso nauda neabejojama, nors ji neįvertinta

UNESCO statusas suteikia šaliai pripažinimą, gerina įvaizdį, didina žinomumą turistams pritraukti, tačiau jo ekonominė nauda ar pridėtinė vertė nesuskaičiuota. Lietuvoje nėra apibendrintų duomenų apie lankytojus ir / ar turistus UNESCO vietovėse ar juose esančiuose lankomuose objektuose. Nežinoma ir netiriama, kiek užsienio turistų apsisprendimui aplankyti šalį turėjo įtakos UNESCO vertybės. Lietuvoje turizmas sudarė 2,9 proc. bendrosios pridėtinės vertės (2022 m.), o tai mažiau nei Estijoje ir Latvijoje – po 4,8 proc., 2023 m. Lietuvą aplankė 1,2 karto mažiau užsienio turistų nei Estiją. Vertybėms suteiktas UNESCO pasaulio paveldo statusas turistų skaičiui įtakos neturėjo: Lietuvoje buvo daugiau UNESCO vertybių – 4, nei Estijoje ir Latvijoje – po 2. Neturint statistinių duomenų (turizmas, nekilnojamojo turto kainos, infrastruktūra ir kt.) ir tyrimo metodikos, neįvertinama UNESCO statuso kuriama nauda, pridėtinė vertė šaliai, nepakankamai išnaudojamos galimybės didinti šalies patrauklumą ir kurti didesnę naudą (1 skyrius, 11 psl.).

UNESCO vertybės turi būti saugomos vadovaujantis aukštesniais tarptautiniais reikalavimais, tačiau ne visų jų laikomasi: 2021 m. Valstybinė kultūros paveldo komisija konstatavo, kad Lietuva nėra priėmusi nacionalinės politikos ir bendrųjų principų pasaulio paveldo apsaugai, išsaugojimui ir pristatymui užtikrinti, apimant poveikio vertinimą, valdymo planus, pokyčių stebėseną. Vienas aukštesnių UNESCO vertybėms taikomų reikalavimų – poveikio paveldui vertinimas ketinant atlikti restauravimo ar naujų statybų darbus, kurie galėtų paveikti vertybės išskirtinę visuotinę vertę. Lietuvoje neregamentuota ir nenumatyta, kas ir kada turi inicijuoti ir atlikti tokio poveikio vertinimą. Lietuvoje po 2014 m. toks vertinimas neatliekamas, išskyrus vieną atvejį dėl Vilniaus miesto bendrojo plano keitimo sprendinių poveikio. UNESCO pasaulio paveldo apsaugai keliamų aukštesnių reikalavimų laikymasis, poveikio paveldui vertinimas, padėtų rasti geriausius sprendimus, tiek atitinkančius plėtros poreikius, tiek užtikrinančius, kad vertybės išskirtinė visuotinė vertė būtų išsaugota ateities kartoms (1 skyrius, 15 ir 16 psl.).

Vienas įsipareigojimų dėl UNESCO paveldo – imtis finansinių priemonių, padedančių apsaugoti paveldą, tačiau atrenkant paveldo tvarkybos projektus, UNESCO statusas reikšmingos įtakos neturi: papildomai skiriami 3 balai iš 80 (3,8 proc.). Didžiausią įtaką projektų atrankai turi valdytojo finansinis indėlis – iki 50 balų. Nėra tikslių duomenų apie urbanizuotose pasaulio paveldo vietovėse (Vilniaus istoriniame centre, Modernistiniame Kaune, Kuršių nerijoje – apie 3 proc. jos teritorijos) esančius statinius (iš jų – kultūros paveldo objektus), jų būklę, taigi nežinomas ir finansavimo poreikis. 2021–2024 m. buvo pateikti 32 tinkami finansuoti projektai, iš jų finansuota 30; 2021–2023 m. buvo kompensuotos 22 projektų išlaidos. 10 iš 18 finansavimą gavusių objektų per pastaruosius 5 metus nebuvo apžiūrėti. Finansavimo ir kompensavimo mechanizmai nepatrauklūs valdytojams dėl būtino jų finansinio indėlio (20–70 proc. projektavimui ir darbams), ribojamos finansuojamų tyrimų (iki 100 tūkst. Eur) ir projektavimo bei darbų (iki 600 tūkst. Eur) sumos. Neturint duomenų apie urbanizuotose UNESCO vertybių teritorijose esančių kultūros paveldo objektų būklę ir jų tvarkybos finansavimo poreikį, nesant patrauklaus mechanizmo šiam finansavimui ir aktyvesnio valdytojų dalyvavimo, gali būti sudėtinga išsaugoti UNESCO vertybių, jų teritorijoje esančių objektų vertę (1 skyrius, 19 psl.).

Trūksta komunikavimo apie pasaulio paveldo išskirtinę visuotinę vertę: nėra pristatymo ir informacijos centrų Modernistiniame Kaune ir Vilniaus istoriniame centre, trūksta koordinuoto vertybių vertės pristatymo. Kuršių nerijoje 2024 m. atidarytas naujas patrauklus lankytojų centras, orientuotas į vietovės vertės pristatymą. Kernavės archeologinės vietovės vertė pristatoma direkcijos organizuojamuose renginiuose, veikia interaktyvios ir lauko ekspozicijos, tačiau identifikuojamas nepakankamas bendruomenės įsitraukimas. Komunikuojant apie Struvės geodezinio lanko mokslinę vertę svarbus tinkamas ir suprantamas jos pristatymas bei patraukli aplinka, kurios trūksta 2 iš 3 punktų. Patrauklaus vertės pristatymo pavyzdys – UNESCO statuso neturintis punktas, kur galima susipažinti su jo istorija, matavimų metodais ir juos išbandyti. Tikslinga komunikacija apie pasaulio paveldo išskirtinę visuotinę vertę prisidėtų prie geresnės vertybių apsaugos ir sklandesnio valdymo (1 skyrius, 23 psl.).

Būtinai pokyčiai vertybėms pagal UNESCO reikalavimus išsaugoti

Šalys yra įsipareigojusios parengti pasaulio paveldo vertybių valdymo planus, Lietuvoje dar nepatvirtinti keturių vertybių planai: Vilniaus istorinio centro valdymo plano projektas derinamas tarp institucijų; Kuršių nerijos projektas rengiamas, Modernistinio Kauno – bus atnaujinamas pagal UNESCO pastabas ir patvirtintus nacionalinius teisės aktus; Struvės – nepradėtas rengti, laukiama tarptautinio koordinacinio komiteto parengto pavyzdinio plano (gairių). Kernavės archeologinės vietovės planas patvirtintas 2024 m. liepą. Pagrindinės vėlavimo priežastys: užsitęsusių atsakingų ir suinteresuotų šalių diskusijos, sudėtingas skirtingų interesų derinimo procesas, pasikeitusi geopolitinė situacija. Lietuvoje 5 UNESCO vertybių valdyme dalyvauja net 39 atsakingos (21) ir patariamiosios (18) institucijos, neturinčios bendro požiūrio į pasaulio paveldo apsaugą. Lietuvos vertybių valdytojai nurodyti UNESCO organizacijai, teisės aktais nepaskirti, nenumatyta jų atsakomybė už vertybės išskirtinės visuotinės vertės išsaugojimą, administravimą, tvarkymą, stebėseną ir pristatymą, išskyrus Kuršių nerijos. Tinkamai parengti ir įgyvendinami valdymo planai padėtų spręsti klausimus, susijusius su vertybės išsaugojimo ir aktualizavimo veiksmų koordinavimu, bendradarbiavimu bei stebėseną (2.1 poskyris, 27 psl.).

Neparengti Vilniaus istorinio centro ir Modernistinio Kauno Lietuvos pasaulio paveldo vietovių specialieji planai; Kernavės archeologinės vietovės specialusis planas turi būti atnaujintas. Neturint specialiųjų planų, kyla grėsmė vertybių išskirtinės visuotinės vertės išsaugojimui, nes nenustatyti paveldosaugos reikalavimai, prioritetinės vertybės tvarkymo kryptys ir apsaugos priemonės, suderinti plėtros sprendiniai, siekiant paveldo apsaugos ir subalansuoto vystymosi (2.1 poskyris, 30 psl.).

UNESCO vietovių stebėseną vykdoma vertinant nacionaliniu lygmeniu nustatytas vertingąsias savybes, tačiau neapima jų išsaugojimo būklės vertinimo pagal apibrėžtą vertybių išskirtinę visuotinę vertę vientisumo ir autentiškumo aspektais, trūksta būklės vertinimo kriterijų, nėra kompleksinio vietovių stebėsenos rezultatų apibendrinimo ir prognozavimo. Taip neatskleidžiama vietovių būklė ir jos pokytis. Stebėsenos sistemos trūkumus įvardina stebėseną vykdančios, kitos atsakingos ir patariamiosios Lietuvos institucijos bei UNESCO. Stebėsenos duomenys yra nepakankami rengiant ir teikiant UNESCO Pasaulio paveldo komitetui periodines ataskaitas apie konvencijos įgyvendinimą ir vertybių išsaugojimo būklę. Neturint pagal vertybės specifiką suformuotos stebėsenos sistemos ir rodiklių, pagal kuriuos būtų vertinama vertybės išskirtinės visuotinės vertės būklė, nėra galimybės šią būklę įvertinti, nustatyti vertybę veikiančius veiksnius ir parinkti taiklias priemones jai išsaugoti, remiantis

stebėsenos duomenimis parengti periodines ataskaitas UNESCO, jos gali neatskleisti tikrosios vertybių išsaugojimo būklės (2.2 poskyris, 33 psl.).

Teisės aktuose neišskiriama nekilnojamojo kultūros paveldo objektų stebėseną saugomose teritorijose, esančiose Vilniaus istoriniame centre, Kuršių nerijoje ir Kernavės archeologinėje vietovėje. Taip šiose vietovėse esantys objektai gali likti nestebimi, nes saugomų teritorijų direkcijoms pavesta tik UNESCO vietovių stebėseną. 1 355 arba 11 proc. Kultūros paveldo departamento stebimi registriniai nekilnojamojo kultūros paveldo objektai nebuvo stebėti bent kartą per 5 metus (2024-11-18 duomenimis), savivaldybių nestebėtų valstybės ir savivaldybės saugomų objektų dalis nežinoma, nes apskaita nevedama. Nekilnojamųjų kultūros paveldo registrinių objektų stebėseną neatskleidžia tikrosios būklės: 88 proc. (7 109 iš 8 111, kiek iš jų UNESCO vietovėse – nežinoma) objektų fizinė būklė 2021–2024 m. (iki spalio 31 d.) įvertinta kaip nepakitusi, taigi nėra žinoma, kurių objektų bloga ar avarinė ir reikėtų imtis priemonių. Neturint tikslų duomenų apie objektus UNESCO vertybių teritorijoje, nestebint visų objektų nustatytu periodiškumu ir neatskleidžiant jų tikrosios būklės, gali būti laiku nesiiimta priemonių dėl UNESCO vietovėse esančių objektų tvarkybos, o tai gali turėti neigiamą poveikį bendrai UNESCO vertybės būklei, jos vertės išsaugojimui, estetiniam vaizdui ir patrauklumui lankytojams (2.2 poskyris, 39 psl.).

Pokyčiai vertinimo metu

2024-10-08 užregistruotas Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo projektas¹⁰, įteisinantis UNESCO pasaulio paveldo vertybių apsaugą.

¹⁰ Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo Nr. I-733 pakeitimo įstatymas, reg. 2024-10-08, Nr. 23-14396(6).